

„A legnagyobb titok”

Ady Endre idézése

Ady utolsó tele

Nem áll senki a halott körül, dolgukat elvégezték az apácák, elszeleltek az újságírók, elkészítette maszkját a művész. Se barátok, se hozzátartozók. Mintha féltek volna tőle, kényelmetlennek érezték, nem akarták így látni, hazamentek vagy el se jöttek. Szép fönséges arca mögött hófehér rács fehérlik, paplanán, arcán a gyűrődések és a horpadások árnyékai, nézése sötétjét a szemhéj fénye borítja. Ilyen egyedül csak a téli Magyarország pusztaságában lehetne, vagy a Himalája jégcsúcsán, ahova Illés szeke-re vitte föl a magyarok prófétáját. Még ott áll az éjjeli szekrényen tagnapi látogatói cserébe ültetett violája, de a már későn érkezőé, mint egy torzó papírszobor, kibontatlan maradt. Innen indul a pesti tél a Városligeten túlra, itt végződik az ország hófuvatos magánya. Onnan jöhetnék én is, talán azért rendít meg annyira a telet idéző fénykép, mert havas verseiben találtam rá először. S hagyott annyi enyhületet, hogy zavarhatatlan fönségétől ne ijedjek el. Szülőhelyem az ő bölcsőhelye is lett, s azok a vén bakák mondták el legendáikat, akik az ő visszhangos völgyét nótázták végig éjszakánként. Az egymás húsába tépő násztól megkímélt az embermértékű szerelem vágyával, valóságával, mikor a Kalota partján fölidézte a templomból sétáló lányokat, s az istenes áhítaton átszötte a romlatlan szerelem emlékezetét. Ifjúkorom asszonyai kapáltak versében ugyanúgy térdig meztelen lábbal májusi zápor után. Ismerős utakon indultam hozzá, s nem kételkedtem, egyszer majd megérezem, megértem, megszeretem az északfok, titok, idegenség fölfoghatatlan teljességében is. Mégis, ahogy most halotti képét nézve egyedül állok vele szemben, muszáj bevallanom idáig hurcolt adósságomat. Költészetének végiggondolását nem odázhatom már, hiszen ahogy a könyvét becsukom, elviszik, kiemelik, kitolják, elgurítják a késői köztudatból is. S ha nem élem át egészen, aki volt, miből tudnám, miért ez a mostoha utóélet. Annyira korába ragadt, hogy letűnt vele együtt? Valóban a legutolsó magyar volt, s mi is már más magyart beszélünk? Más a jellemünk, érzelmünk, észjárásunk? Túlságosan keleti szívvel akarta Európát? Szíve gyökeréig fáj a fajtája sorsa, s mikor dantei művet teremtett, s akár Mátyás bolond diákja, nem akart latin ütemben énekelni, csak magyarul, csak magyarul a legmélyebbről fölszaggatott szavakkal, a teremtés kínjától, a kimondás kegyetlen őszinteségétől végzetesen. Millió gyökerű élete hány ifjú szívben él még? Mi lett a poétás népből?

---

* Az első rész a *Kortárs* 2007. júniusi számában jelent meg.

A pénz, ez a bankó formában is titokzatos arany, a magyar költők között először, mint egy mitológiai lény, életre-halálra menő küzdelemre készítette Adyt. Versből, újságírásból tartotta el magát, de nemcsak anyagi, becsületbeli gondja is volt, hogy névéhez méltón támogassák. Megfizessék, amit teljes szellemi és fizikai erejével teremtett, s amiért cserében megilleti a teljes élet. Ő nem indulhatott Párizsba gyalog, mint Kassák, nem akart Csokonai, Vörösmarty, Reviczky, Vajda sorsa szerint nyomorogva meghalni, Petőfi vidám szegénységét se vállalta volna. Királyi talentumához illő viselkedésben, az Orient express első osztályán utazott a fény városába Lédához. De ott szembesült először igazán szegénységével is, hiába ajánlotta Baal isten kedvébe párját, s hamar ráébredt, ott sem viheti többre annál, mint ami egy szegény Mammon-szerzetes vágyainak káprázata: „Ülök rabságban, sír, reszket a hárfa... Hatalmat vágyam nem vesz soha rajtad.” Maroknyi részletekben jut neki az aranyfrank, s csak ideig-óráig gyönyörködhet benne. A monacói játékbarlangban még a lehetséges öngyilkosok elszállítására való kaucióját is elveszíti, s nem utoljára marad ennyire megalázott. És a *Harc a Nagyúrral* nem szűnik meg soha. Az arany ura disznófejű, sertésszívű, süketálmú szörny, s rajta múlik, hogy a költő eljut-e az óceánig.

*Sertés testét, az undokot, én
Simogattam. Ő remegett.
„Nézd meg, ki vagyok” (súgtam neki)
S meglékeltem a fejemet,
Agyamba nézett s nevetett.*

Aranyát csörgetve, állati kéjjel élvezi a zsenialitás kiszolgáltatottságát. Ezer estével a vers megírása előtt már elkezdődött az érmindszenti őszben ez a kétségbeesett verekedés a párizsi ösztöndíjért, Léda megtartásáért. Sosem volt olyan messze a tenger, s ha most már a partján dül a harc, akkor is a valahai szenvedéllyel. „És összecsaptunk. Rengett a part, / Husába vágtam kezemet. / Téptem, cibáltam.” S megismétlődik minden alkonyórán a tengerért, éjszakáért, mámorért az ősz Kajánnal való hajnali találkozások végett. És hány disznó- és úriemberfejű Nagyúr előtt kellett meglékelnie koponyáját, hadd lássák benne az ő talentumát is? S hányszor kellett a kitartottság szégyenéből fejét büszkén fölcsapnia, ha „Vér csurran és arany csörög”, és „minden egyéb hasztalan!”

Az ősz Kaján vidoran, bíbor palástban érkezik, paripásan, boros kedvvel, zeneszerzőszámmal, dalosan. Megnyerő ez a palástolt Lucifer, s valóban kaján, gögös, cinikus, akár a nagyváradi Szüts Dezső, a végletes barát, akinek ördögi sugallatai oly életre szóló változást okoztak benne. Ő is kikacagott minden megtorpanást, önmentő szándékot. Fölé hajolva szuggerálta a rosszra, szinte kézzel és szűrős szemmel sodorta a nihil felé. De talán az ősz Kajánt mégis saját másikkal felől hallucinálja, ha nem valamely törzsbeli méltóságos elődből. A „rímek ősi hajnalán”, az alkotás első fázisában, a legelső poétikus helyzetben kísérti a mámor megszemélyesült látomása, s valódi

a küzdelemben kezd a „rossz zsakettben” poharazó költő, és költészetének apja, császára, istene. Öröklött keletiség, barbár pompájú tivornya, bűverejű „korhely Apolló” igázza le a „paraszt Apollót” „Ó-Babylon ideje óta” az apai vérvonalon. Semmi kimon-dott magyar fátum, átok, hőkölés, pohár-bujdosztatás, könyörgés nem segít.

*Uram, van egy anyám: szent asszony,
Van egy Lédám: áldott legyen.
Van egy pár álom-villanásom,
Egy-két hívem. S lelkem alatt
Egy nagy mocsár: a fürtelem.*

Az anya, Léda és a költészet állnak szemben az ős Kajánban megistenült apával, míg ez a valahai gyerekek annyira gyarló ittas felnőtt, már tisztelendő tekintély. Más, bár mégis hasonló helyzetben, mint mikor a nagykárolyi kaszinóban hajnalig mulatott barátaival, húzatta a cigánnyal ksigimnazista fia fölött. A régi hajnalt is visszaidézhet-te a meglett ember a maga kocsmá-Pimodánjának virradatán, ahol a lélek alatt „Egy nagy mocsár: a fürtelem”. Mégis a rímek hajnala.

S a hajnal majd dallá alkonyul, miként *A fehér lótoszok* című költeményben. A más-napos önutálat lápvilágából akkor buzog föl a szeretők forró éjszakai könnye, s az ár-tatlanság emléke fehér lótoszt virágzik valami fölszabadult, mindent átfogó, kényes ér-zékenységben.

*Mese-madarak arany-szárnyal
Verik meg a tajtékos vizet
S én érzem, hogy lelkem virágzik,
Hogy nagy, számár gyermek vagyok,
Buzgók, vágyok, feledék, hiszek.*

- - -

*Fehér gondolatok, virágok
Térülnek el. A sáros habok
Mint ha olvadt ezüst lennének
S én pedig forrón, libegőn
Áldott, szent, tiszta élet vagyok.*

- - -

*Ilyenkor alkony van s firödnek
Lelkemben a pillanatok,
Szépségek, tervek, fény-testü nők.*

*S végigborzol egy utca-szélvész
S én mindent megint látok, tudok.*

És ha megszűnik a kegyelmi állapot, akkor is valami gyönyörű elégedettség, egy vers marad utána, s a vers beleépül Ady költészetének motívumrendszerébe, távoli kapcsolatokat éleszt, régi képek, mozzanatok emlékeitől növekszik hatása.

A *Lótusz* mint cím és jelkép a *Még egyszer* kötetben már megtalálható. Abban épp „szent kehely”, hasonló formájú *A Tisza-parton* című vers Gangesz partjairól eredő lírai hősének „harangvirág” szívéhez. Mindkét korábbi költeményben a távoli néptől származtatja magát, hadd legyen a legkeletibb fajtából való, hiszen még kreol bőre, nagy barna szeme is azt hiteti.

*Siratom a Gangesz partját,
Honnan romlásra elkerültünk,
Lótusz-virág, lótusz-virág...
A mi hazánk ez sobasem volt,
Mi csak romlásra élünk itten,
A fény és illat buja álmát
Elvette egy kegyetlen isten
S mi már csak sirattuk az álmot.*

De ez az álom mégis visszatért az Ady-Pimodán fehér lótuzaiban, mert „mindent megint látok, tudok”, ha „végigborzol egy utca-szélvész.”

A *Búgnak a tárnák* az ésszel fölfogott, világosan érzékelhető és a tudat alatti világ sejtelmes, rémes egységét tárja föl, s lesz az Ady-vers genezisének mintája. Ahogy a napos daloknak szent hegye a lélek, ahogy az álmok, leányok, bomlott ingerek, gondok, kínok vájatai elnyelik a fönti „nagy-nagy szűzi csöndet”, a „gondolat-manók csodatáncát”, s „A büszke tető táncos népe / Bevágódik a semmiségbe”. Minden költemény ettől a katasztrófától tragikus, vagy ezt a zuhanást sejteti, még ha a fényességtől ragyogna is külön. Mert csak kegyelmi állapot a nappal, miként az *Álom álom helyett* hajnala a gyilokkal közeledő óriást késlelteti. Mégis, olyan mindent betöltő csodák történhetnek meg addig, mint a *Májusi zápor után* harsány gyönyörűsége.

Fokról fokra emelkedik az életimádat heve, ujjongva szaporázza a szív az ujjongás ütemét, s az ember fölemelkedik, szárnycsapásonként egyesül a magassággal. Együtt lehetek Adyval szülőföldemen Budapestről, mikor Párizsból a mindszenti mezőt idézi. Kétségtelenül örök a létezés ebben a versidőben. Minden a maga valóságában ünnepélyes, annyira bőséges, miként az esőtől frissült, záporban fürdött május fölcsigázza. Aki a verset írta, nem úgy szereti a természetet, mint a csodálkozó odalátogató, hanem ahogy a földműves, a termést tartja a legfontosabbnak, abban érzi a látványt, s nemcsak az érzékek lakomáját, hanem a teremtetés ünnepét is átéli. Egy természeti lény azonosul a szülőföldjével.

*Nagymessziről ködölt a Bükk,
Gőzölt a sík, áradt az Ér
S fáradt testemben birtelen
Ott, a záporverte mezőn,
Piros dalra gyujtott a vér,
Piros dalra gyujtott a vér.*

Kijelöli a földrajzi teret, ahol levezényelheti versében a fönséges, mindent átható érzéki rapszodiát. Bukdosnak a szavak hullámai, szaporáznak, hajszolják egymást ágaskodva, hangsúlyos időmértékes ritmus szerint az igék és a névszók.

*Szinte sercent, hogy nőtt a fű,
Zengett a fény, tűzdelte a Nap,
Szökött a lomb, virult a Föld,
Táncolt a Föld, táncolt az Ég
S csókolt minden az Ég alatt
S csókolt minden az Ég alatt.*

A szerelem édenkertje közepén hatódik meg az egyetlen férfi, ki részese a zengő látomásnak.

*Káprázó városi szemem
Behunyom ennyi csók előtt,
Rebegőn és nyugtalanul
És balkan kérem az Urat:
„Áldd meg ezt a csókos mezőt,
Áldd meg ezt a csókos mezőt.”*

A kapáló asszonyok nemcsak életet teremnek sorsuk szerint, hanem elevent művelnek is, mert „Óh, mégis-mégis élni jó”. Isten remekművei térdig meztelen lábuk erotikus szépségében s a létezés teljességének összhangzatában. A természet májusi zápor utáni csodái ők. Visszhangoznak, mintha a harang szívütője lenne a lábuk. „S a lábuk térdig meztelen, S a lábuk térdig meztelen.”

Vannak évszakonként ismétlődő természeti jelenségek, melyek nem vesznek bele a lélekmélyi tárnákba, fönt, az élet napos csúcsán ragyognak. Az ifjúság szép szerelmi emlékeit sem a rémes alvilág buzgatja föl, hanem mint örök idill ismétlődnek, ahogy a fontainebleau-i erdő tisztásán is. A szomszédban „ajkak csettintenek, / Nagy karolásnak / Tüzelő zaja vág a fülemben”, s finoman kúszik elő a régi bánat az ákácok sárga záporából. Egy másféle zápor elégiája tűnik át ezen a gyöngéd költeményen, a „Bonaparték dült erdejéből”, az örök szerelem örök csalódásáé.

*Nászágynak vert itt tán egy párisi pár
S kacagva játszott,
Kacagva csókolt s észre se vette
Mint hullanak rá a sárga ákácok.*

A jelen idő a múltba fordul, és onnan, akár a Párizsba szökött ősz előérzetéből kihallható, micsoda rettenet kezdődik el a csókban, a halált virágzó ajkakon.

Ilyen óvatlan nász idején vitte Adyt a vak szenvedély halálos betegségbe valókihez valahol. És éppen Párizsban, Léda szeme láttára lepték el testét a szifilisz kiütései. „Vágy szaggatott föl, csók vérzett meg, / Seb vagyok, tüzes, új kínra éhes.” 1904. május 11-én kéri Bölöni Györgyöt, kísérje el ismerőséhez, az osztrák–magyar követség orvosához. Megérezhette az előjelekből dr. Krauszban végzete hírhozóját. Bizonyossá vált az előrehaladott vérbaj. „Szép napos tavaszi délelőtt volt. Kint állottunk a Boulevard Courcellesen. Ady csaknem tántorgott, hebegett. Arca eltorzult, sírásra görbült. Vigasztalni próbáltam. De hogyan? (...) [annak] aki ott élt egy szűk családi kör intimitásában, a barát, az udvarló, a szerető amalgamában: ez a betegség annyi volt, mint a halál. Most egyszerre vége lesz mindennek. Életnek, jövőnek. Karriernek. Párizsnak. Szerelemnek. Mindennek vége! Mi jöhet más, mint a halál?” Élete legnehezebb napja volt, és döntenie kellett. Az Eiffel-torony magasában választhatott a mélység iszonyatos hívása és a csupa élet város tartóztatása között. Hívta a városi liget, a Bois de Boulogne reményzöldje, szórakozásra, mint annyiszor, ahogy Lédával és a barátokkal odagurultak a megszokott gumikerekű fogaton. – „Búcsúzom Párizstól. Holnap indulok. Adéléknál egy percig sem maradhatok.” Hazája jutott eszébe a lóról is, hiszen szokás volt a párizsi konflislovakat Magyarországról vásárolni. Mentek az akácvirágzás hazai illatában, mintha az érmelléki májusba érkeznének.

Ezt a megenyhült kétségbeesést örökíti meg az *Este a Bois-ban*. A magyarságot is szimbolizáló *Az eltévedt lovas* korai párja, a *Krisztus-kereszt az erdőn* ujjongó szárnyalásának ellentéte, a *Kocsi-út az éjszakában* ligeti, elégiás elődje. A mindenkori eltévedés azon az estén mégis Dante *Isteni színjátékának* kezdő soraira gondoltat, mert Ady is a Pokol kapujában érzi magát: „Az emberélet útjának felén / egy nagy sötétlő erdőbe jutottam, mivel az igaz utat nem lelém.”

*Befödte lelkemet és Párist
Muzsikás, halk, szomorú este,
Eltévedtünk. A nagy Bois-ban
A kocsim az utat kereste.
És mintha rólunk ki se tudna,
És mintha minket ki se várna,
Baktattunk álmos gördüléssel.
Nagymessziről zúgott a lárma,
A fákon át bívtak a mécskek,
Szomorú volt nagyon a lelkem,
A kocsis nótát füttyörészett.*

Ez az utazás csak este történhetett, egyedül a nemtörődöm, közönyösen füttyörésző kocssal, aki mintha parancsra várna, s mintha nem tudna semmit.

*Nagy éjszakában mintha bullnánk,
Csoda-világba, végtelenbe,
Új titkos földre, új időbe,
Új létezésbe, új jelenbe,
Szent árnyak kerengtek előttünk.
Habó, kocsis: kis fehér házba
Amott, amott. Habó. Repüljünk.
Hajts, hajts. A múltba, ifjuságba.
Ott. Látom. Faj. Villámos élet,
A nagy Babel útjára hágtunk.
Sírtam. A kocsis füttyörészett.*

Nem biztos még, hogy a szülő- vagy a halottasház-e az a kis fehér épület amott.

Halálos baja miatt sohasem tudott megszabadulni az Eiffel-torony magasságának mélységiszonyától, a Szajna örvényeitől, a mérgektől, a Browning-golyótól, a mozdony sötét vonzásától. A végzet közeledtét érezte mindig, mint a halál rokona, lovasa, szeretője. Már nem a századvég halál-, romlottság-, szépségkultuszához, hanem a betegségéhez van köze a költészetének, hiába eredt abból, amelyben önmagát megtalálta, Baudelaire művészetének már csak hűtlen utóda lehet. Eredeti és magyar még akkor is, ha rögtön fölismerhető a rokonságuk a „Jelképek erdején át visz az ember útja” baudelaire-i elve szerint. Ő is ugyanazt mondja, bár nem ugyanúgy tárja föl a borzalmat, ami a lélek mélyéről feltör.

*Mint milliónyi nyű, benniünk bozsogva rajzó,
agyunkat démonok raja lepi tele,
s ha lélezkik tudónk, Halál zubog bele,
mint látható folyó, s zúgása tompa jajszó.*

A baudelaire-i grammatika egyes szám első személye személyiségen túli, nem forralja föl, nem ragadja el, nem növeszti hatalmasra az énjét. „Ő igazán és nagyon francia, előkelő burzsoá, aki persze művészarisztokratává verte föl magát s mindenmellet a formáknak (a formáknak is) hódoló művésze [...] ma úgy vagyok, hogy minden Baudelaire-munkát ismerek, de Baudalairt nem” – írja halála ötvenedik évfordulóján arról, akinek az elmúlás költői téma volt csak egy csodálatos kielégületlen utazásban. „Halál! Vén kapitány! horgonyt fel! itt az óra / óh untat ez a táj! Halál! Fel! Útra már!” Annyira emberformájának képzelhető, mint-ha egy tengeri medvét szólítana föl, tegye végre a dolgát.

Ady vén kapitánya ködbe fúló hajót vezet az életöröm vizein, „Piros hajók, hé, hova mentek? / Öldökötökön egy néma áll, / Jeleket ad, tapsol, kormányoz. / Boldog tenger kedves hajósa ő: / A víg Halál” A vers az elborzadás rengeteg változata közt mégis csak a kényszeredett lelki békesség költeménye, ahogy a halált tudomásul veszi, és vigasztalja magát az élet szépségével. Ritkán idézi föl úgy, mint ilyen képszerűen a parancsnoki hídon, szinte megkérdézhetné tőle, amire so-

sem kap választ, csak ezt a furcsa pantomimet, e néma szerepjátszás rejtvényének titkát, melyből a megfejtéshez mindig hiányzik valami.

De nemcsak a halál hallgatja el az igazat, maga sem akarja kimondani mert „Jaj annak, aki megtudja, / Hogy halott. Hogy már rég halott, / Hogy már rég halott, rég halott”. Jól ismerjük a halál közhelyét, de a korai érkezés eredendő okát nem tudhatjuk meg soha. Miért „Nem ölelt vissza, eldobott / Az Élet: én szerelmesem”? A „nagy álom” előtt tudni szeretné, hogyan történik meg: „Meghalok én szépen, szabállyal, / De beszédem van a Halállal.” A *Halálvirág: a csókban* egészen közel jut hozzá, s talán meg is tudja az igazat, csak nem mondhatja el, mi lett annak az ünnepélyes násznak a vége, mikor egyedül maradt a halállal.

Ez a vers sok éven át rejtély volt nekem, mert gyermeki ésszel közelítettem hozzá abban az első Ady-könyvben. Mintha mese lett volna, de mesének érthetetlen, ha nem foghattam föl, ki az, aki „Fekete pillangók fogatján” megy „az utolsó csókra”. Hogyan fér bele a pillangóhoz kicsinyített képbe egy ember? Vagy a pillangók óriásiak annyira fogatukkal együtt, hogy az embert röpíthetik? De hiszen ez a költemény a májusi virágoskert víziója, virágszeretkezés, beporzás lepkék által különös éjszakai körülmények között, mikor a mesehős olyan, mintha egy királyfi akkorára varázsolódott volna, mint a hímpor.

Akkor még nem ismerhettem Ady jelképeinek egészét, nem gondoltam át, hogy a virágszimbólumok milyen különös jegyei költészetének, rokonságban a folklórral milyen ezoterikus nyelvet szolgálnak. Mint ahogy parasztszályaként szunnyadt ezer éven át, és bús krizantémfürttel ébredt a virág, úgy született meg maga is. Mint ahogy az őszi, forró virághalmon, a sírvirágok tarka sokaságában önmagát találja az őszirózsa sárga fonnyadásában. Körülötte a színek tereferéje, nem lankad az élet röhögő pirosa, epés violása, csillogó fehéré. Filozófus kékek, haragos zöld mályvák, gunyoros vörösek között az egyetlen titoktudó, a bánatos, szép, nagyfejű, virággondolatú, virággyötrelmű ember mása. Így lehet a Halálvirág „tavasszal nyíló őszirózsa”, akihez a pillangók gyászfogatán érkezik meg, hogy utolsó óráján szeretkezhessen. Azonosnak fogható föl a virágon áttűnő asszony és az asszonyon átható virág, a növényi önkéntelenség az emberi ösztönökkel, egyik a másik tulajdonságaival keveredik a májusi hold mágiájában, a nemiség dagálya közepette. És ekkora orgazmus csak a halál órájában lehet. Ha a Halálvirág csókol, a csók halált virágzik, betölti a hím sorsát, miután utolsó kívánságát teljesíti a pompa ünnepélyén.

*Minden kis szírmód tündököljön.
Szent test-kelyhed nyisd ki a Holdnak,
Hadd ámuljon el csodaverten.
S amíg mi összetapadunk,
Minden kis bokrot zengjen át
Nászmuzsika a forró kertben.*

Kis bokrok, kis virágok között hatalmas, Holdig látszó asszony, aki a csókok koldus Lázárát végre méltó gyönyörben részesíti.

*Hajad, karod, szemed tüzeljen,
Ajkad, csipőd, isteni melled,
Bársony-bőr lábad, mindened.
Édesítsd meg, Halálvirág
Nekem az utolsó szerelmet.*

Hogy aztán a fekete pillangók az üres batárral nélküle térjenek vissza, s a Halálvirág is lábra kelve hagyja ott! „Ne tudd meg, hogy én egyedül / Mit beszélék majd a Halállal.”

A *Halálvirág*: a csók a nehezen értelmezhető Ady-versek közé tartozik a gondolatok és képek egymáson áttűnő, szokatlan bonyolultsága miatt. Mégis inkább az elrejtett kulcsszót kellene megtalálnom. De hát éppen azért tartja titokban, hogy ne veszítse el a vers a varázserejét, mert különben a mágia bűvölete a magyarázó közlés síkján teljesen elgyengülne. A szimbólumok költői hatalma sokszor a befogadásuk akadályá, s nagyon bíznia kellett magában, hogy ne adja alább a kor gúnykacaja, becsmérése közben. Mi az *A fekete zongora*? A vak sors, ahogy bormámoros melódiáját játssza? S kicsoda a *Jó Csönd-herceg*? Valami ős-falusi réműletet a gyermeki hiedelemből? A halálos léptű Toronyember ébredt a felnőtt mélytudatából költeménnyé? És az *Özvegy legények tánca*: kicsodák, és miért ropják Szent György napjának éjszakáján, babonás várban, halott kedveseik fölött, míg maguk is bele nem hálnak? „Egy-két vér-csöpp s könnyfolt a falon / S egy-két bolond verses papírlap” marad utánuk, mely eligazít, hogy az egész költeményt az elvetélt versek balladájaként értsük. Ady megszemélyesítő gondolkodása máshol is, például a „verseknek légiója” kifejezésben hasonló módon érvényesül. S megannyi sötét tónusú, irracionálisnak tetsző, békétlen költemény háborította föl az értetleneket. Talán csak kevesen érezték, amit száz évvel később tisztán hallunk, a kor melódiája ez, s mennyire azonos a forrása Bartók zenéjével, s Ady poézise ugyanúgy megrendít, akár a *Kékszakállú herceg vára*. A szerelem, mint a lét magva és ura, ültette a szeretőket, *Mihályi Rozália csókja* után, a fekete pillangók fogatára.

A SION-HEGY ALATT

A Halál pítvarában már Istennek látja a halált, miként előbb halált látott a szerelemben. „Istenem: Halál, te tudod, / Hogy tőlem elmúltak a bálók, / Lakodalmak és hős murik.” Alázattal kéri a feloldozást: „Minden megszentel, ami büntet.” De hát mit vétkezhetett, miért bűnhődött egész életében?

*Istenem: Halál, te tudod,
Hogy vérvevő szomorú harcban
Űztem, kerestem önmagam:
Rosszat nem akartam.*

Hiába hiszi a közelségét, nincs válasz, a megszólított érzékekkel fölfoghatatlan, még ha *Az Isten balján* képzelet is magát. De a Titok megfejtése Ady számára nemcsak létbeli kényszer, istenkeresés, hanem poétikai gond is, a fogalmakat megtestesítő szándékban a legnehezebb, igazán sohasem sikeres kísérlet. A lélek meglevőnek hiszi, az érzékelés hiába vágyik a megtapasztalásra, s emiatt az ész csupa kételkedés. Csupán költői képzelet, ahogy betérül az Isten a túlérzékenység éjszakáinak álomi sötétségébe.

*Jön néha-néha egy jó napom,
Mikor egész valóját látom,
De soha-soha napvilágon.
Velem van, s mindig éjszakán.*

*Olyan ő, mint az asszonyok:
Imádtatja nagyszerű lényét,
De elszalad, nehogy megértsék.*

Értetni, érzékelni szeretné: „Sokat emlegetlek, citállak: / Te vagy ma a legvalóbb Nem-Vagy / Ős magyar névvel: az Ős-Állat.” Őstengeri Cethal, amint ropant tömegével tartja a mindenséget, mi pedig csúszós hátán táncolunk. Máskor a „Nem láttam őt emberi szemmel, / De itt van és kormányoz” közhelyének „avas kérdésében” nyugodna meg. Ennek a bűjőcskázó Úrnak tárja föl magát, hát-ha megjelenésre bírja, elképesztően kihívó őszinteséggel kényszerítené arca megmutatására. A teremtmény benső szörnyeinek teremtményét is megszólítja *A kimérák Istenéhez* növesztett személyisége jogán, s ráparancsol, hogy együtt küzdjenek ellenük. Ami Balassi istenes énekeiben előforduló protestáns egyezkedés, az Adynál a kevély számonkérés szentségtörése. A „S ki ellenem támad, azt verd meg” után már nem könyörög, hanem indokol: „Mert mi együtt kezdtük a hűhót, / Mert egyformán a Titok voltunk. / S ami lázmunkánkban hazug, / Mindent, mindent együtt koholtunk.” „Te Isten, te Titok, közös / Bűnünk volt minden bűnös nóta.”

*Az én ügyem a Te ügyed is,
Hogyha hívedet meg nem tartod,
Nem hisz benned majd senkiséim:
Isten, Titok, elő a kardod.*

Egymás cinkosai, hiszen közös a bűnük, sőt Istené a legnagyobb tagadásba társító titokzatosságával.

*Ki akarta, hogy megtagadjam,
Örök Sionát messzehagyjam.
S visszakolduljam öregen
Magamat ismét unt kegyébe?*

*Lelkes lelkem kinek a képe?
Kinek roskadok én elébe,
Amikor minden elhagyott
S nem tudom ő van-e valóban.*

Az rendelkezik a világgal, aki lehet, hogy nincs, és mégis mindennek a mértékül szabja meg magát. Ő az Élet-igazság, a kegyelem, a könyörtelenség, a béke, a kacagás, a közöny, a pénz, a szerelem és szerelmetlenség, valójában az összes emberi ismérv és törvény Ura. S még a tagadás Istene is, aki saját hatalma ellen vezérli a kevély tudást, hadd fuvalkodjon föl hozzá. Járatja vele *Az Anti-Krisztus útját*, hadd higgye, a jobb jövő felé stációzik bűnei hosszán, „Aki elvásik feketén,... Hogy a Jövőt fehérnek tudja”. Zsenit teremt, és kiszakítja természetes közegéből úri magányba, földi nyomorúságba taszítván. És az emberi géniusz állandóan az istentelen függetlenségbe próbál kitörni, mint a Nincsenből a Nincsenbe futó, célhoz sosem érő égitest, *Az egyenes csillag* amint sorsából kivetve „...időtlenül / Időtlen időkbe / Egyenesen tör be lobogva?” S csak egyszer pillantható meg, s a „Vándor világok, napok / Koldusokként néznek utána”. Beleborzongat a világegyetem hidegébe a vers, s mintha költőjét hajtotta volna ki az „Örök, ősi Idő... a Térbe”, hogy az Okot, a világmindenség okát keresse ott, már azon kívül, ahol „Az Isten sem kerülhet / Utána, sem elébe”.

A költő, ki a törvényen kívüli egyenes csillag párjának véli sorsát, hasonlatot talál magára a teremtés idejéből való ős vízi szörnyben is. Ez a roppant erejű, borzasztó lény az Isten akaratából örök, s ahol megjelenik, olyan lesz minden körülötte, mint *A megőszült tenger*. „Fölforralja a mély vizet, mint a fazekat és a tengert olyanná teszi, mint a kékítő mocsára. Maga után hagy világos ösvényt, hogy aki látná, azt vélné, hogy a tenger megőszült” (*Jób könyve, 41*).

*Megőszült tenger, ez volt a vak remény:
Úgy hagyni vénen a tengert,
Hogy jajgasson,
Hol erős karral babjába csaptam én.*

Világrettentő önbizalommal kezdődik a vers, de a csalódás azonnal harmadik személybe távolítja a nyelvet.

*Úgy csapott belé, mint az Isten nyíla
Valaki s nézzétek a tengert:
Képiró-mű
S rajta néhány úri hal-familia.*

A forradalmak nem bukhatnak olyan szomorúan, ahogy a magányos, világnak feszülő egyetlen ember

*Óh, én bibliám, mégis maradj titok
S ha nézik a megőszült tengert,
Mondd, hogy egyszer,
Egyszer tán mégis valami jönni fog.*

*Egyszer talán majd nyílik az Úr ege,
Egyszer tán átszeli a tengert
Villám-csíkban
Az Isten sújtott s kedvelt szörnyetege.*

A vers iszonyú nagyra törést, bukást, jövőre testált víziót fejez ki, és úgy pontosítja Ady mitológiájában a bibliai utalás jelentését, hogy csak ebben a különösen borzalmas azonosulásban lehetett volna „az Isten szörnyetege”, s csak ember mivoltát levetve hagyta volna meg Isten abban a világbíró formában, amelyben közel lehetne hozzá. Ahogy géniusza, ez a lelkével együtt belélehelte isteni rész, vágyik Teremtőjére, úgy rakja elébe ember voltának kétségbeejtő meztelenségét, mint a létezés botránja tárgyát, sebet, a legmegrendítőbb alázattal könyörögve. Mintha Balassi utolsó, megíratlan versét mondaná az *Imádság háború után* című költeményben az élet hadirokkantja. De a XX. századi háborúk szimbolikus alakja is ő még az első világhétség előtt, történelmi emlékezet és jóslat is egyben, mikor épp szuggerálja az Istent a legteljesebb költői képességgel.

*Két rohanó lábam egykoron
Térdig gázolt a vérben
S most, nézd Uram, nincs nekem lábam,
Csak térdem van, csak térdem.*

*Nem harcolok és nem csókolok,
Elszáradt már az ajkam
S száraz kóró a két karom már;
Uram, nézz végig rajtam.*

Ezt a csonk-embert, a nyomorult senkit meg kell látnia, hallgatnia. „Békíts ki Magaddal s magammal.” Van-e a könyörgésnek abszolútabb foka ennél a térden állásnál? Nem egy büntelen Jób hitét teszi próbára ez a büntetés. Mint az *Istenhez hanyatló árnyék* könyörgi, hitetlensége ellenére higygen benne.

*Szent Képzelés, örök hit-balzsam,
Ki létlenül is leglevőbb,
Mehajlok szent Szined előtt
S akarom, hogy bited akarjam.*

*Megűzeték s nem nyugszom addig,
Míg bitedet meg nem nyerem,*

*Mert kockán van az életem,
Mint árnyék, mikor elhanyaglik.*

*S hányattatom, miként a sáska,
Mert csak Tenéked van erőd
S mert nem láttam régen előbb:
Nem szabad hinni senki másba.*

Ebből érthető meg a „Hiszek hitetlenül Istenben” versindító sor ellentmondása: „Mert hinni akarok, / Mert sose volt így rászorulva / Sem élő, sem halott.” Szembe-találkozik ugyanazon Kálvárián az ember megváltásáért szenvedő Krisztussal az, aki a maga megváltása végett viszi a keresztet. „Isten, Krisztus, Erény, és sorban / Minden, mit áhitok / S mért áhitok? – ez magamnál is, / Óh, jaj, nagyobb titok.” A gyermeki ártatlanság korában megvolt még a szent közelség, melyből a *Krisztus-kereszt az erdőn*, az *Egy régi Kálvin-templomban*, *A Sion-hegy alatt*, *A Jézuska tiszteletére* szóló *Kis, karácsonyi ének* kihajtott. Húsz évvel később megy újra faluja Kálvin-templomába. A pap, az oltár, a textus, Jézus nem változott, s a nagy utazásokból hazaérkező felnőt-tet áthatja a megtérés áhítata: „Ámenre tértem vissza / Húsz évből az ígére... . Meg-törtetett a teste, / Kiontatott a vére” hallotta megint, akár a régi gyülekezetben a „rég nem látott... imádkozó pózban”.

Gyermekkori emlékét halál utáni látomássá álmolja. Az adventi hajnal rorátéra hívó harangszava, a nyirkos köd, a sötétben imbolygó lámpás, s a harangozó úszik be álmába, s előhívja *A Sion-hegy alatt* balladáját. Vénséges vén már az isten-sza-kállú, rég elfeledett öreg, s oly különösen viselkedik, mintha valami sorsdöntő ügyben szaladna téptetten, fázva, fújva az ismerősen idegen tájon.

*Egy nagy harang volt a kabátja,
Piros betűkkel foltozott,
Bús és kopott volt az öreg Úr.
Paskolta, verte a ködöt,
Rorátéra harangozott.*

Mintha ő volna a templomba hívó harang is, és épp csak sejthető, hogy a piros betűnek látszó foltokat valami tűzvész, vagyis az adventi hajnal pírja veti rá, bár közben magának is világít. „Lámpás volt reszkető kezében / És rongyolt lel-kemben a Hit / S eszemben a régi ifjúság: / Éreztem az Isten-szagot / S keres-tem akkor valakit.” Tökéletesen fölépített dramaturgia oldoz el az álomképtől, s köt vissza újra. A koldusnak tűnő alak látványa hasonlít a költő benső állapotá-hoz. Valóságos harangozóra valló külsejének részletei felsorolhatók, s mintha az lenne, akit keresett ifjúsága óta. Akár a mesebeli sárkány az emberszagot, ő most az Isten jelenlétét érzi a falusi utcán. Mint a Sion-hegy alatt a Bibliában, egyszer-re most is „lángoltak, égtek a kövek”, amíg érte harangozott, simogatta, „Beköny-nyezte az arcomat. / Jó volt, kegyes volt az öreg”.

*Ráncos, vén kezét megcsókoltam
S jajgatva törtem az eszem:
„Hogy hívnak téged, szép öreg Úr,
Kihez mondottam sok imát?
Jaj, jaj, jaj, nem emlékezem.”*

Hiába kérdezi: „Kihez mondottam sok imát?” Nem hajlik arra sem, hogy „Halottan visszajöttem hozzád / Én, az életben kárhozott. / Csak tudnék egy gyermeki imát?” Isten neve titok, mint az Isten, és csak a hittel illehető.

*„Csak nagyszerű nevedet tudnám:”
Ő várt, várt s aztán fölszaladt.
Minden lépése zsoltár-ütem:
Halotti zsoltár. S én ülök
Sírván a Sion-hegy alatt.*

Így lett végül ez az adventi látomás a megvilágosodás drámája az Istenhez vezető úton, ahol a *Kis, karácsonyi ének* hangjára nyílik a gyermek, s ha szeretné nagyosan dicsérni az Istent, nem felejtheti el a gyémánt havak fölött szálló tisztán hallott harangszót, a szeretet és az áhítat muzsikáját.

De felnőtt korában már a karácsony várva várt falusi békessége sem egyértelmű. Az *Egy megíratlan naplóból* című versét 1908. december 25–26–27 napján jegyezte le. Mintha nem is az ünnepre menne haza: „Itt jött rám a karácsony, / Gyermekségem falujában / S azt hittem, hogy megtérít, / Hogy szépen visszaingat. // Talán-talán jobb volna / Most a faluban itten, / Fájó haraggal szólni: / Hajh, mégis csak élsz te, Isten.” Lehetett a kis Jézus érkezésekor hajdani gyermek, aztán lassan kiette, kiitta, kibeszélte magából az áhítatot, nem ingatta vissza, sőt megtartotta felnőtt büszkeségében. „Ez már nem is Karácsony / S kinek mi köze hozzá, / Embernek vagy Istennek, / Hogy én mint fogok élni? / Hogy én mint fogok halni? / Békesség az Istennek... Békesség mindenkinek, / De nékem maradjon háborúság.”

Ady érzületének mélysége, magassága, eszméletének fénye és borúja, lelkének vágya és kiábrándulása következtében istenes verseiben is, éppoly titokzatos, akár az Úr.

„KI LÁTOTT ENGEM?”

Nehezen találni utat az igazi Adyhoz. Nem értjük meg a költészetét, ha csak a józan ész és az ismerős érzékelés felől közelítjük az embert, s nem abban a másik valóságban próbáljuk átélni, melyet maga teremtett, ahol minden másképpen történik egy más világ törvényei szerint. *Ki látott engem?* – kérdezi az 1914-es kötet címében. Jól látták-e, és megértette-e, aki látta?

Krúdy az éjszakában kereste, mert csak ott lelhető, akinek nincsen nappala. Bár a nagy költőt találta ott, a versíróra néhány mondatot szán csak. Az ő Adyja

igazi Krúdy-hős, a múlt másvilágának eleven alakja, ködlovag, félig kísértet, mégis a leghűbben földidézett látomás, hiszen önmaga költészetéből való, kit az író megjelenít. Várja a *Három Holló* asztalánál, az állandó társak között. „Hinnéd, hogy vidéki színész robban be az ajtón. Máskor az ifjú Eugén Anyegin bundáját keresnéd rajta, amint szenvedve jár mulatozásai után. Külsőleg finom, Párizst járt, elegáns magyar úriember”, aki finom francia szappanokat, fogkrémekeket és szájöblítő vizeket használ. „Keze oly tiszta, mint egy fiatal szerzetesé. Szemében egy ijedt, beteg gyermek félelme... egy másik pillanatban akár olyannak is láthatod, mint egy mohó kalandort.” A szemei „néztek mélyen, de mégis legtöbbször közeledőn, bocsánatkérőleg, ravaszdan, mintha hamis játékhoz invitálna”. Hallgatja a vitát, s „a torokhangok, amelyeket az imént még Zuboly csiklandozott ki a költőtől a kocsmaasztal mellett: csendes duruzsolássá válnak. Az ajkszéle valamely belső láztól remegett és alig nyúlt eledelekhez, inkább a borosflaskót vette kezelés alá. Mikor evett a fogai néha látszottak, mint akár Petőfié és mint azoké, akik szegény fiúk voltak és a száraz kenyeret is meg kellett enniük. Keze, ruhája tiszta maradt evésnél. Sőt a hétköznapi ivásnál is.” De ahogy folyt az este egyre borsabb ideje, kiderült, hogy „hirtelen vad és cinikus, mint egy vidéki hírlapíró”. s gyűlölködő lett. „Ez volt az igazi Ady – a gögbe, lenézésbe, sőt némi antiszemizmusból burkolózott vidéki... Szügybe vágott fejvel haladt el a „cugoscipősök” mellett, ő oda, beljebb igyekezett, ahol a muzsika pengett”. Aztán a Kakasos háza vitte őket az éjszaka, de „csak nagy messziről hihetnék, hogy Adynak némi sikerei lehettek a hölgyvilágban. Annyi sikere volt körülbelül, mint Petőfinek a maga korában a kocsmárosnők között.” S hajnalban, lefekvés előtt pálinkás búcsúzással indultak haza. Mégsem látszik semmi mocskos alakja árnyjátékán, melyet csak a csucsi pletyka szeretne ráfröccsenteni majd: „azt beszél, hogy te egy teljesen züllött, rongyos ruhájú és rongyos és piszkos ingekben járó ember vagy”.

Ha éjszakáiba valamelyik Nyugatos társa betévedt, idegenként feszengett, s úgy hitte, megvan minden oka magától és irodalmon kívülinek mutatkozó cimboráitól féltetni. Hatvány Lajos, mint egy producer, elhűlt a tehetség ilyen való tisztításán, de csak a verseken mérte le, mint valami teljesítményt csökkentő tényezőt. Talán nem is törődött az emberben mással. Számontartása, pénze, kritikája, mint ha csak a produkciónak szólna. A *Ki látott engem?* kérdésben ő is a vakszívű, hideg szemű barát.

Nem akarok Ady érzékenységre játszani, hiszen a báró barátsága a költői létezés föltétele volt. Aggódhatott életmódja miatt, de a versítélete arról árulkodik, hogy nem értette igazán úgy, miként az elvei szerint látta. Gyulay Pál tanítványa maradt azután is, mikor már nagy költőnek tartotta. Fülep Lajos mondta ki az *Új versek* hatalmas jelentőségét, majd Ignatusz fedezte föl a *Vér és aranyban* a zsenit. Hatványt előbb Ignatuszék győzték meg, s mert a legtöbbet tette érte, jogosnak érezte beleszólását a versekbe is. A *Ki látott engem?* kötet miatti sértettséget mint műkritikát adja elő a levelében. „Egy este megint előszedtem. Nem a java került elé, hanem – ilyen pechem volt! – a rossza. Ezt nem szoktam meg mint olvasód – elkényeztetéssel [...] Hozzád nőtt igazi vers

A bőkölés népe (pedig jó vers! de olcsó) – olyan vers, ahogy én téged képzeltelek: *A Tél asztalánál*. Ezt te is érzed: ez a ritka, nagyszerű, az *exquisit* – ezt a furcsa szót kell ideírnom, mely legjobban adja, hogy mit várok tőled, ha már politikai verset írsz, s Bécset emlegeted, mint Ábrányi Emil [...] Amikor *A legfőbb várta* című versed megjelent: Lengyel, Bánffy Miklós, Bródy meg én, sőt Szép Ernő is, fejet csóváltunk, sőt bizony neveltünk is. Van így veled az ember [...] Hogy mi választ el tőled *néha-néha*? Lásd az ilyen:

*S életük ez a mérsékelt csodáknak,
Mikben mégis ős állandóság vágat.
Hunn, új legenda, mely zsarnokin éltetik.*

Mi ez? Nem értem. És az nem baj, hogy nem értem. Ha érteném se kéne – így azon nyersen, megrágtatlanul – versben. Ilyen az is, hogy: Nem bámított az Élet sok új kapuja [...] Vannak verseid, amikben a szép sor egészen elvész ilyenek közt. Ezt a redakciókból hoztad? Vagy az idegeidnek nem vagy *ma* (nem volna csoda!) oly ura, mint amikor *Az ős Kajánt – a Páris, az én Bakonyomat* írtad?”

Ha verseit bántják, szétszedik, harag feletti göggel válaszol rá. Hatvanynak előbb felelt a *Hunn, új legendában*, mintsem a levelét megírta volna: „Minek a tanács, jóslat, aggodalmak?” „Másolja ám el életét a gyöngye, / Fúrja magát eléltén a göröngybe, / Voltom, se végem nem lehet enyhe szabály.” „Százféle bajnok mássá sose váltan, / Ütő legény, aki az ütést álltam: / Így állva, várva vagyok egészen magyar.” Ignotusz kritikája földühíti, mert „csodálatosan tetszett ezúttal neki egy-egy jelzőig, mondatocskáig elcsúsztatnia ceruzáját a poéta emberi és polgári személyiségére”. Ignotusz szerint: „Ady Endre a legnagyobb egoista, akit ismerek, nem úgy, hogy ne tudna jó fiú, jó barát lenni, ha sora kerül, mint ahogy tud – ez egy sorba tartozik – kicsinyesen ártó és haragtartó lenni.” Ady erre már az „oktalan harag emlékéből” szól, talán inkább tetteve, hogy érzelmeivel ne befolyásolja igazságát: „egy társadalomnak, egy publikumnak legalább hússzor jobban kell el látnia egy ilyen emberét, hogy jussa legyen elvárnia tőle magánéletében is a mindig grandiózust, őrzöten stílusost és megcsodálni valót. [...] nem kell látszatra sem rászabadítani az irodalmiaskodó plebszet a poétának úgyis kínok és kínok között egyensúlyozott életére.” Barátokat figyelmeztet, nem Rákosi Jenő, Herczeg Ferenc társaságát. Elgondolkozhatott, mennyire magára maradt az ivócimborák, a szanatóriumi kékharisnyák, rajongó diáklányok közepette, s ahogy a napilapok halmaza fölött reggelizett a Meteor szállóban, míg a törzsvendég artisták csivitelve ebédeltek a szomszédban.

A *Ki látott engem?* kötet mottónak szánt verse a személyiségébe tolokodó kérdések sora, s töprengés, vajon mennyire van igazuk? „Vagyok csakugyan dühök keverője?”; „Méltán gerjeszt haragot büszke gondom?”; „S azok forrók, kik közelemben fáznak?”

*Csókos szám miért tör szitokba rögtön?
Nem tenyereket rejti csak az öklöm?*

*Pótolnak-e életet élet-morzsák?
Érdemlem-e szánásnak csúnya sorsát?*

*Szabad-e engem hidegen megértni?
Szabad közönnyel előlem kitérni?*

*Gerjedt lelkemnek ki látta valóját?
Ki lát, szívem, sebes és örök jóság?*

*Istenülő vágyaimba ki látott?
Óh, vak szívű, hideg szemű barátok.*

Csodálhatják, hányféle alakban mutatja magát, proteuszi alkat, de azt is észre kellene venniük, hogy nem az alakját változtatja meg, hanem mindig a személyiség valamely lényeges része nyer kifejezést külön, s nem ritkán teljesen, miként a *Száz hűségű hűség* szavainak összetorlódó jelentéséből egybe áll, mert fölfedi azt a „szókimondó bajban”. Ő „Száz alakban százszor volt szabad / S minden arcához öltött más mezét, / Éljen és csaljon titokba-veszetten, / Mert bárki másnál több és gazdagabb, / mert csak a koldus egy és leplezetlen... Mindenki másnak mindig más legyek... Enszavaimmal csaljam meg magam... És száz alakkal száz vitába törjön / Lelkem, valóm, e dús alaktalan. / Száz hűségű s egyetlen hű a földön.” Az ellentétek nem oltják ki egymást, inkább sikerre viszik a kifejezést. Emiatt lehet jogosan gőgös és bátran gyáva. Isteni erőként tör föl a düh méhében fogant gőg, mert mint *A veszélyek Istene*, „Ki kergés helyett hős célba tekint, / Ki nem magáért gőgöli magát,” hanem mindenkiért, mert ez az ő, pogány önszerelem az elrendelés hajtóereje. Fölvillanyozó okosság vág magának utat a nyelv sűrűjében. Világosan és ékesen látja s láttatja ki bonyolult lelki valóját.

*Ki magát ritkán szereti magáért,
Vagy ha magáért, méltán és nagyon,
Vagy bármiképpen, mindig görcsösen
Avagy bárkit is, de mindig szeret.*

Az eleve elrendelésben rejlik a magyarázat, ha minden cselekedetének abból való az oka.

*Tetszett sorsomnak amarra fordulni,
Honnan jól látszik, minden, ami van,
Minden, ami volt s minden, ami vár
S künnről megjöttek a belső csaták.*

S a belső csaták büszkén vállalt remete-vad magánya *A magunt csatazajban*, hisz „Nincs nekem már, mi aggodalmast, / Méltót, haragvót mondana”.

*Nincs más, csak amit akarok
S csak kegyem adhat életet
S beszédből is csak az jut hozzám,
Mit vígan én beszélhetek.*

*Mit helyeslek, csak az igaz
S amit kedvelek, az a jó,
Dajkamese-vagyon a másé
S csak az én birtokom való.*

„Szent Magamhoz imádkozok” – fejezi be a verset, aki *Az elsőség jóságát* már évekkel előbb megírta, mint élete egyik gondját, hogy még másodíknak sem szabad lennie. Ez a hiúnak tetsző szándék folytonos küzdelemre sarkallja, s erőt gerjeszt a küzdelmeihez. Ő az első férfi, az első költő, az első magyar. „Ha jó vagyok, hátam mögött / Jár valaki s azért vagyok. / S ha rossz vagyok, / Valaki elébem szökött, // Csak ez az egy a rettenet, / Hogy elém vághat valaki.” Ez a sorsszerű akarás és gőg olyan érzelmi sivatagba juttatja, melyből, ahogy az *Elhagyott a félelem* című verséből kitetszik, csak a nihil következik.

*Most dobtak el: zubantott fáklya.
Alvandó, vén fejem,
Most már elhagyom az Istent is,
Mert elhagyott a félelem.*

Az *Egy megíratlan naplóból* békéjét éppen a félelemnélküliség teszi háborgóvá, ott még van Isten legalább. De itt már

*Rettegő szemeim ragyogtak,
Mint téli csillagok,
Most elhagyott engem már minden,
Mert a félelem elhagyott.*

És végképp magára marad, még az élettől is megszabadul, ha fölszabadul az összes emberi kötelektől.

*Nyitott sírokat léptem által
Halálos éjjelen
S fogaim sem vacognak többé,
Mert elhagyott a félelem.*

*Most már rosszabb vagyok, veszendőbb,
Mint elcipelt halott.
Faj, jaj, nem érzem, hogy élek már,
Mert a félelem elhagyott.*

Így értelmezhető a *Jó Csönd-herceg előtt* jelzője, miszerint a félelem életben tartóan jó. S egy gyáva mondja ki a legbiztosabban, „Legkülönb ember, aki bátor / S csak egy különb van, aki: bátrabb,” mert a létfélelemben képes bátor lenni. Bátorlás nélkül pedig se ő, se Isten, se Léda, magyarság, ország se lenne.

Az életben alig szerethető kevély, nyűgös, követhetetlen ember nemcsak költőként vágyik iszonyúan a szeretetre. Nem elég már a hírnév, a siker, hogy írásai vihart kavarjak, hogy csak szenvedéllyel, magasztalva és gyűlölve lehet bárkinék köze hozzá. *Akarom tisztán lássatok* – „Akarom, hogy szeressetek”, ugyanakkor egyszerre sért is, „Ma bárkinél különb vagyok,” s követelők: „Nem várhatok, mert sietek... Akarom, hogy szeressetek.” Hiszen ő a legjobb így is, bár véres, bűnös, vén seregély volt a múltja, mára pihés, fehér, szűzi galamb, és régi rosszsa jó lett.

*Gyávaságban, örületben
Nem ragyogott senki szebben
S ha szeretek,
Nagy vagyok a szerelemben.*

A muszáj Herkules sorsa kényszeríti tovább: „Döltömre Tökmag Jankók lesnek: / Úgy szeretnék gyáván kihúnyni / S meg kell maradnom Herkulesnek... Sok senki, gnóm, nyavalyás, talmi, / Jó lesz egy kis hódolás és csönd: / Így nem fogok sose meghalni.” De élni csak az *Én, szegény magam* tudatában, szeretetlenségül.

*Az egész világ helyett imádlak,
Te bű, te jó, te boldogtalan,
Te szép, kit a buták meg nem láttak:
Te: Én, szegény magam.*

– míg „Szeretném, hogyha szeretnének / S lennék valakié”. Ő az „Észak-fok, titok, idegenség / Lidérces messze fény”? *Az egyenes csillag?* Az Isten szörnyetege?

„Nyár végi este volt a Duna-parton. A Bristol teraszán fogtunk kezét – írja Móricz Zsigmond az első találkozásról. – Azt érzékeltetni nem lehet, azt a néma kézfogást, ahogy Ady két kézzel megfogta, szívére emelve kezedet, ahogy nagy dióbarna szemével, hálával és boldogsággal és szerelemmel beleolvadt. [...] Egy király könyörgése volt az: fogadd királyodnak a szívedbe be.”

Királyi! Isteni!

A POGÁNY SZERELEM EPOSZÁBÓL

Ahogy Ady kiötli Brüll Adél nevéből a Lédát, több annál, mint a szó hangzásának a visszafordítása, a Léda nemcsak játék az Adél szóval, hanem a hattyúvá változott Zeusz zsákmányát, szeretőjét jelenti. A *Szent Június hívásában* ezt ki is mondja: „Becsókolnék Léda szívébe / Egy ékes nárcisz-ligetet / S mint kaland-útján egy Zeusz, / Befeküdnék a közepébe.” Bár itt a vágyakozás nagyságát mitológiai hasonlattal illeti,

a Léda-szerelem máskor sem hagy kétséget isteni, félisteni mivolta felől. Az isteni hím az ösztön, a szenvedély állat-madár szimbólumába rejtőzködve erőszakolja meg az ember-nőstényt, s tettük az átkozott fajtalanság büntetését vetíti előre, hiszen a nászból született Heléna miatt tört ki a trójai háború, melytől felidéződhet a XX. század első világegése is. De az Ady-mitológiában ez a szeretkezés nemcsak egyszeri kaland, hanem állandó olymposzi állapot, ahogyan Léda a nagyszünetű, okos, féltékeny, önző Héra gyanánt viselkedik. És Ady emberen túli öntudata sem szerepjátszás, hanem belső valóság, költői univerzumának lényege. Félelmes, mintha másvilági volna, babonás képzelet szülötte, mint *A vár fehér asszonya*, miként „A lelkem ódon, babonás vár / Mohos, gőgös és elhagyott.”

*Örökös itt a lélekjárás,
A kripta-illat és a köd
Árnyak subognak a sötétben
S elátkozott had nyöszörög.*

*(Csak néha, titkos éji órák
Gyúlnak ki e bús, nagy szemek.)
A fehér asszony jár a várban
S az ablakokon kinevet.*

Ők a *Lédával a bálban* fekete párja a rózsakoszorús fiatalok között: „Mi táncba kezdünk és sírva dideregve / Rebbenek szét a boldog mátkapárok.” És mindig héja-nász, királyi pozíciók, trón, palást, halálos fátyol, díszletek, jelmezek, világvárosi műfény, hajó és tenger és világbíró gesztusok.

*Szemembe nézett s szívéért nyúlt,
Az arcomon még most is érzem:
A bús csodáknak ligetében
Arcomhoz vágta a szívét,
Meleg, beteg, szegény szívét.*

„...az ő szemének nincs felső régiója. Ez nem ember szeme. [...] Félig leeresztett, nehéz függöny a szemhéj, alóla süt ki hidegen a tekintet. Hiába szürke ez a szem, zöld. Színe a vadságé, az irgalmatlanságé. Elhiszem azért, hogy tud izzóra fellobbanni. Elsodorni és elszakítani. De csak a maga óráján. És igazán nem mindenkit. Mert ilyen szeme – rémlik fel bennem rettegéssel – a vércsének van, a sólyomnak és a héjának.” Így látja Dénes Zsófia Lédát, mintha még emlékében is félelmes vetélytársa volna.

S amikor Ady az *Elbocsátó szép üzenetben* az „általam vagy mert én láttalak” kijelentéssel szakít, a saját képére teremtett asszonyt semmisíti meg. Művének lelkét, elragadtatását veszi vissza, megszüntet minden élményt, ami a költészetét tápláló szerelem tűzét őrizné tovább. Nem ismerem ennél hálátlanabb kegyetlen verset, ahogy az emlékek maradékát is, akár a morzsát lesöpri maga elől.

S az asszonyra fog mindent, amit ő gerjesztett benne, amitől hasonlók lettek, mint egymás rabjai és rabtartói, az egymáson eluralkodó rossz okai, melyben mégis csak Ady a Belzebub, túl a szó becéző használatán, maga az ördög. Bámultató és gyűlöltető, annyi jelzővel illelhető, ahány egy szörnyeteg zseni végleteibe férhet. Lédát mégis az italos hűtlenség sérti leginkább, s már elfelejti a költőt, amikor megalázza az embert esztelen hisztériájában. A versteremtő vívódások, testi kielégülések, csaták a művek valóságán kívül megbocsáthatatlan gyarlóságok, bűnök. A „be jó, hogy vagy / Szívemben százszor, százszor megöllelek, / Úzlek, gyűlöllek” még a kéj kínjáról vall, amit azért megszépít a kielégülés, becézésre gyöngít, s láttat a csúf faunból Apollót. Azt hiteteti el, hogy „csók-kérő daganata / A sírban sem fog lelohadni”, „S te voltál élén a romboló angyalseregnek, / csak azért is szeretlek.” A száz alakban változó Ady az örök egy Lédát látja „mindenkinek”, jó Ruthnak és romlott Delilának, aki szép-csúnya, gyönyörű-gonosz, tiszta-vériszapos, egész-darabos, méz-só, csók-savó, angyal-ördög, Dicső Valótunya dög, élet-halál. De egyszerre, most már Ruth sem, Delila sem. Senki! Mert az a bűverő lett érvénytelen, ami a Léda-mítoszt, Léda-eposzt, ezt a varázslatból keletkezett világot, megalkotta.

A teljes szakítás előtt azonban, a lassú elhidegülésben egészen más költemények teremttek. Nem héjázna már fönt a szerelem démoni magasában. Az esendőség meg a részvételtjes szeretet fakasztja ki őket Léda iránt. A „Csókokban élő csóktalanok” faggatják „egymást véresen / Vajjon-vajjon kinek az átka?” A milánói dóm „Kicsúfolt és föl kacagott / Egy bűnös, büszke, bús szerelmet”. Feledéssel akar elfogyni az ölelésben. Mintha már csak az elgyengülő testi kapcsolat maradna, vagy inkább az újrakezdő szándék?

*Parton vagyunk, sziklára estünk,
Be szép a mi testünk:
Nagy tengerek vándor lakója,
Szilaj két hajója.*

*Összetörött friss, fehér bordánk,
De ép a vitorlánk
S mi lenne, ha fölkerelkedne
Vérünk régi kedve.*

A magyar népköltészet melódiáját idézi föl, valami nagy szomorúsággal, mikor a távoli tengerre gondol. S ha *Megint Páris felé* viszi a vonat, arra érzékel, hogy „Mintha ezredmagammal lennék / S mintha mégis / Nagyon egyedül lennék”, s mert „Oktalan minden ország, / Ha az ember megvéni”, és „Se terv, se kedv, se pénz, se asszony”.

Különös vers, *A Hágár oltára* szól az egyetlen Asszonytól szabadulóban, a korai öregség szorongásaival telítődött szerelmes természetű férfi érzelmeiről. Az egymás iránti bizalomvesztés, önbizalom-apadás okai közül döntő hatású volt, az éppen Nagy-

váradon tartózkodó, anyja gyászától testben is megrendült Léda koraszülése. A halva született kislány, akit Ady a magáénak hitt, a szerelem kezdetétől eleven reményt ottotta ki 1907. augusztus 26-án. Hova tűnt, az első Léda-versek közül való, *A mi gyermekünk látomása?* Az új nép ősenek álmodott, új Ábrahám szerelméből sokasodó, új emberiségéből a „vígak Messiása” nem jöhet el? S egyszerre kiderült, hogy a párja miatt. Pedig ő mindig a termékeny, csíráit jövőbe röpítő nőre vágyott. Ha Léda már nem az, akkor a más fajtájú, szolgálóból lett ábrahामी másodfeleség, Hágár istenivé növesztett asszonyiségének hódolni nem is csalás. Hágár oltára minden nő, s már a lósóskás gyerekkori parlagon is neki áldozott. „Csak azt tudom, hogy Asszony az oltár / S asszony nélkül meghalok.” Akár az „Ennyi szelíd, bús erőt nem vett még / Perditákon senki sem” botránja közepette, vagy az elsőáldozó kislányok csapatán elérzékenyülve mutatkozik, „nekik viszem az Élet-vásárból / A legszebb vásárfiát” – a halálig. Szép, tarka asszony-ravatalok égnek Hágár tűzében, vér és emlékek buknak bele. Név szerint felsorolja összes beteljesült és beteljesületlen szerelmét, de Léda hiányzik közülük. Csak a képzelgésnek van köze hozzá a *Megölelném a lányod* című versben. Úgy sérti meg, hogy a fantom-lányt erotikus érzékenységgel fogja körül: „Finom, szűz teste illatát / Itt hagyná századévekig: [...] „Ezer csók egy lehelete, / látása termékenyítés: [...] Megfehérednék a világ, / Ha fehér bőre ráragyog”. Minden érzék gyönyörűsége lehetne a halott Léda-szülött, mint az emlékek lányaié.

A szerelemi jelen nyomorúsága kivirul az emlékezésben. Kötetlen szabadsággal buknak elő *A harmincadik András-nap* ünnepének vendégei, hogy a hajnali ébredéssel visszatérjenek. „S elfogyasztott szívem helyére / Kacagva keresztet vetettek”, akár Gizella, a zsidó kislány gyerekkorában, *Az első asszony* vagy a kamasz szerelmi vágyainak *Egy régi színész-leánya*. Eltűnnek, de nemsokára néhányan már vele maradnak, s nem érdekes, ha eleven árnyalakjuk ráadása lehet Léda féltékenységének. Ha a nők, a barátok, az anya, de még az Isten is gyanút ébresztenek, mert elvesznek tőle a ráeső érzelemből, akkor eléggé bátornak kellett lennie Adynak, hogy ifjúkori szeretkezéseiről szólni merjen.

A „Nagy tőgyű szerb leányt” zeuszi kalandjai során nemzett, bajt hozó Helénává szimbolizálja, míg a valóságban „Az a szerb leány gyalázatos volt”, s a versben is a szüzesség elvesztése ünnepéhez méltatlan valakit említ. Mégis *Heléna, első csókom* a nemiség nagy pillanata volt „csók-vágy nélkül is csókot esdő” férfiaságának, az örökölt hatalmas csók-adósság törlesztésének elkezdésével. Bár

...bús íze vala a csóknak
És átkozott volt az a csók,
És te nem tudtad, hogy ki csókol,
És én nem tudtam, hogy ki csókol
És nem ismertem még akkor
A csóknál nagyobb valót.

„Tudom, hogy te kellettél s nékem / Több vagy, mint ködös, beteg, égi angyalok.” Bűntelen és örök. A vérbajt nem tőle kapta, bár megkaphatta volna a ka-

masz, „...ha téged már megölt a csók rég”. Mégis az óriási bájak remegő, kicsi apródjának a sorsa, akkor az éjféli toronyóra-ütésre, ugyanarra az útra fordult. Önsorsát érti meg a nagytőgyű szerb leányban, s részvéttel azonosul vele.

Mikor azt hinném, magán túl senkit se szeret, legföljebb önös együttérzése irányul a sorsába fonódott ember felé, szépséges versekkel bizonyítja, mennyire ösztönösen esik meg a szíve a szerencsétleneken. A pap cselédlányán, aki a szentestén született szerelemgyereket beleássa a hóba, majd az isteni kisedet imádja *Kató a misén*. Talán *A Lóri csókja* című dalának megnémult énekesnőjéhez csak annyi köze volt, amennyire valaha élvezte a hangját. De ha botrányos szeretőjét, a nagyváradi Rienzi Máriát gondolnám a helyébe, aki méltatlan viszonyuk miatt efféle azonosításra alkalmatlan, még inkább a mindennek fölötti szolidaritást vehetném tudomásul. Rienzi Máriát nem a hangja tette híressé, hanem a szexuális gátlástalansága, ordenáré kabaré dalai, szifilisz, ami a föltételezés szerint a költő vérébaját okozta. Ez a vers azért termett, hogy egy hangja vesztett énekest sorsának énekével ajándékozzon meg. Visszahelyezte királynői szerepébe, s előadta az életét a maga fekete-pávás, szomorú-kurvás végzetével. Hogy milyen „Sokat bír egy szép leány vállá”. Zsongító, érzelmes, romantikus, ugyanakkor a késői Arany Jánosra, nyelvére, balladaszerkesztésére is gondoltat ez a dal.

*Páva, páva, fekete páva,
Halandó hír; mulandó tervek,
Futó pénzek, tűnő szerelmek:
Páva, páva, fekete páva,
Csengő arany jobb, mint a pálma.*

*A Lóri csókja nem némult el,
A szép hangnál százszor tartósabb
Pénzelt muzsikája a csóknak.
Páva, páva, fekete páva,
Arany és pénz nagy áriája.*

És beleőrült, s ki tudja, hogy nem a tébolydában képzelődik-e, Rienzi Mária a lipótmezei elmegyógyintézetben halt meg, vagy az utcán végzi, ahogy a vers szól, ahol az öreg urak pénzén már ő veszi meg a suhancok, az „apródok fiataljának” szerelmét.

A fölidézett múlt ellenében *Elindult egy leány* a jövőből, még csak álom és vágyakozás, de máris Léda trónfosztója: „Üdvözlégy, te hajnalos, szűz leány, / Nyűtt alkonyom selymes vászoncelédje.”

*Holnap éjjel elérek valakit,
Holnap éjjel elfelejtem a multam,
Holnap éjjel mese lesz a világ
S én mesélek testemben megindultan.*

*Olyan-olyan nagy csókot ábitok,
Olyan-olyan friss lány indult elébem,
Hogy illatos balzsamot izzadok,
S forró lázban földig olvad a térdem.*

Akár az Isten előtt az *Imádság háború után* című versben, térdig lábatlan, de most nem az alázattól, hanem az elragadtatástól.

A fölgerjedt érzelem megrendíti a költőt, s a szerelmi vágy és vonzerő alkotó energiává alakul. S Ady a görög költészet forrásaihoz hátrál, hogy ezt az ősi élményt megjelenítse vitathatatlan bizonyosságul. Tudta, hogy semmi sem változott azóta, és a saját verseként kezdte átkölni Sapphót a *Sapphó szerelmes énekében*. A szabad hellén lelkiesség ötvöződik harmonikusan a büszkén megvallott testi gyönyörrel. S a XX. századi magyar költő egy ókori poetessza rajongásában látja istenek párjának magát. A zilahi gyanútlan görög órák kerítették hatalmukba megint, s egyszerre úgy érezhette, kamaszkori erotikus ámulatát kell újra kifejeznie.

*Hacsak már látlak, elalélok,
Torkomon a szavak elfulnak,
Bőrömrre zápor-szikrák bullnak,
Szememben sötét vad árnyékok,
S lárma fülemben.*

*Hideg verejték veri testem,
Remegőn, félve, halóan,
Az őszi fűszálnál fakóbban
Állok és már érzem a vesztet,
Meghalok érted.*

Bár ennek a versnek semmi köze a szimbolikus költészethez, mégis Ady, mint egy szimbólummá teljesedett valaki, viseli el a hatalmas szerelmi erőt, melynek hatása alá került. Nemcsak a saját éroszát, hanem mindenkiét viseli együtt, s ahogy a verset teremti, ott kísért a líra ősze is testi gyengülésében.

A Hóvár-bércek alatt a titokzatos, megfejtésre ingerlő költemények közül való. Epikus, míg az Ady-líra inkább a retorika pilléreire nyugszik, vagy a dal énekes-madár szárnyán repdes. *Az özvegy legények tánca* van ennyi zártól záríg csukva, és ha végignyitogatjuk, még akkor sem biztos, hogy odajutunk, ahova kellene. Elterel a történést az értelmezés kulcsának lelőhelyétől, hiszen magától értetődő a menete, mégis valami hiányt képez, s rábír egy-egy figyelemkeltő jelzéssel a mögöttes gondolat kifürkészésére. A szerelem és a versmagzat a boros legénytivornya balladájában semmisül meg. *A Hóvár-bércek alatt* románca végén a túlfűtött kéj tumultusa szakad bele a szerelmi patakba. De a vers széptípi a szerencsétlenséget, tovább álmodja, ami volt. Romantikus burka alól egy meglepő, mégis ismerős varázsének rejtelmes muzsikája, szóporgetése hívja elő a ba-

bonás, ősi képzeteket, jelképeket, a szerelmi patakot s környezetét, a világ fölött uralkodó halál Hóvár-bérceit, a holdat, az erdőt.

*A Hóvár-bércek alatt,
Hol süit a hold s falevelekről
Száz huncut törpe le-leszalad,
Ott vár engem minden éjféلكor
Legény-csapat, leány-csapat,
Két parton két tüzes csapat.*

S a magyar folklór jelképein át bomlik ki a látomás a nők által vezényelt orgiában, hisz ők az erdő, szerelmük a patak, kielégítetlenségük a palló hiánya, s az asszony-szavaktól megbabonázott férfi, a költő repül föl pallónak, hogy a vágyukat összekösse. „Szeretők búgnak és lihegnek, / Amíg a hajnal hasad.”

*A Hóvár-bércek alatt,
Babona-bércek alatt,
Egyszer majd eltörött derékkal
Az éji palló leszakad,
Csókos leányok nagy terbével
A hegyi patakba szakad.*

„Egyszer majd” így történik, de még csak megérzése fáj az egyetemes szerelemben való részvétel hiányának. „Éjféلكor az ingó pallón / Száz meztelen lány átszalad,” de Léda nincs közöttük, s már „Fut velem egy rossz szekér”, s közeledik a „Minden Egész eltörött” valósága, s a

*Nótás este, most rohannak
Csókra, harcra, akik tudnak,
Én kidőltem, s nótát zsongok,
Tararrarom, hajb, tararrarom,
Az Életnek, a bazugnak.*

Közeledik a nagy Ady-mitológia vége, a Léda-eposz befejezése.

A költészetté párolt másvilág alatt azonban tébolyító valóság kavarg. Az évek egyre feszültebb veszekedéssel, vezeklő békülésekkel telnek. A szerelmi hármasság egyformán kibírhatatlan a háromszoros féltékenység szívzaggató áramkörében. Mégis Lédának a legnehezebb, hiszen két férfi között őrlődik, s lehetetlen kitörnie. A gögös zsenitől csak az üzleti életben csapongó, intimitásaiban követ-hetetlen férjéhez vonulhat vissza, a szegénység és létbizonytalanság vagy a polgári jó mód között választhat. Hazugságban élnek, míg áztatják magukat, bár a helyzetük nyilvánvaló.

Ady negyedik párizsi tartózkodása rémálom 1909 elejétől júniusáig. Ahogy Hatvany Lajosnak írja: „Én ide Párizsba, poklok fenekére szállottam.” „Párizs nekem nem Bakonyom már, de Ördögszigetem.” Munkaképtelen, pénztelen, reménytelen. S Lédától szenvedni el minden bajának legnagyobbját, megtépázott önbizalma szégyenét, akaratereje csődjét. „Maga tudja, hogyan félek én a trubadúrszereptől s a kelletlen s keletlen romanticizmustól. Mégis annyira trubadúr és romantikus ma és most merek lenni, hogy lássam, láttassam: itt nem csupán bennem van a hiba. Sokat sohse vártam nőnemű személytől, de magának különleges trónust építettem. Röhögtek, szidtak is érte távolról, közélről. Mindent megpróbáltam, elviseltem a Dodó ütéseit, a félszeg helyzetet, barátaim számár fejcsóválását. Azt hittem, hogy maga a régi, illetve az, akinek én régen hittem. Látjuk-e egymást e földi életben, nem tudom. De tíz étellel érzem összekapcsolva magamat magával. Maga persze élhet, ahogyan akar, s lehet, hogy ha erőm visszatér, megtagadom magát. Most azonban, mint egy bolond sírok, és már – úgy érzem – elvesztettem, lejátszottam az életemet. Vizsgálja, ha tudja, egy kissé magát, nem én vagyok az egyetlen bűnös, sőt talán a legkevésbé. [...] Nagy igazságtalanság történt, de nem vádolok senkit. Az életnek ritmusa és logikája van.”

Micsoda hónap lehetett még hátra a búcsúzásig?!

„Sajnos, Maga nekem nem volt jó sorsom, holott az akart lenni. Bár veszttem volna Nagyváradon? bár ne csináltam volna meg, amire Maga biztatott, ezt a hatéves kálváriát... Akármilyen, akárhol s akármilyen hamar történnék velem – még magamon kívül se – okolom csak Magát. Viszont én is elvárom, hogy több irgalommal és belátással gondoljon reám. Rettenetes érzéseim vannak, a helyzetem is az, de nem tehetek semmiről, jöjjön, ami jön.”

Egy hónap múlva Érmindszenten, az engesztelő távolságban íródott szavak már megenyhültek: „Édes, drága, jó Adél, nem jó lesz az se úgy, hogy maga nem ír, se úgy, ha egyenesen megkínzó céllal ír.” S megbocsátó üzenetet hívnak elő sorai: „Addig három kis semmi levelet írtál. Mit csinálsz ottan? kikkel vagy? Lumpolni és inni szabad? Dolgozol-e valahová, én semmit sem olvasok tőled, ez oly borzasztó, miért nem küldesz te nekem dolgokat, amiket írsz. Mikor írsz nekem, ugye sokat fogsz írni, mindent mindent rólad: te se légy rossz hozzám, édes, drága, egyetlen Mindenem, úgy fáj a szívem, ha tudnád. Annyit kínlódtam már miattad. [...] Azt az egész párisi tartózkodást, ha úgy ki lehetne törölni valahogyan, úgy fáj, tudod, úgy fáj [...] hallom minden gonosz szavadat, látom a rossz szemeidet, miért voltál ilyen, úgy félek, sohasem fogom elfelejteni, pedig úgy szeretlek.” És lesz megint abban az évben is párizsi út, ám majd a következő nyáron Léda megbocsáthatatlan, mégis megbocsátott cserbenhagyása.

1910 nyarat Budapesten tölti az asszony. Júliusban méhgyulladással szanatóriumba kerül. „Néhány napig ő is szanatóriumban volt, de aztán elutazott Csorbátóra, elutazását nagy titokban készítve elő. Bölöni Gyurkával jött hozzám búcsúzkodni. Én annyira megbántva éreztem magamat, hogy tudni sem akartam róla többé. Ez időben nem is leveleztünk. Elhozta hozzám azt a gonosz Szüts Dezsőt, hogy engem szórakoztasson, könyvekkel ellásson stb. Szüts napról napra föl járt és

árasztotta gonoszságait. [...] nem éreztem mást, mint egy nagy utálatot Szüts iránt.” Bölöni emlékezése szerint: „Már nem tudják egymást elviselni, nem bírják egymást látni. Nem képesek egymás szemébe nézni. Heteken át folyik előttem ez a szomorú civódás, melyet Ady úgy akar elkerülni, hogy felmegy a Tátrába, ahol a júniusba házasodott Lajos öccse tölti mézesheteit.”

Miért éppen Szüts Dezsővel tetézi Léda baját, ha ez az ember, tudta jól, maga az „Ártás és a Téboly”? Arra az ördögi alakra számított most is, aki elégszer vitte már a sorsdöntő pillanatokban mindenféle kalandba, botrányba, költészetbe, szerelembe? Jót s rosszat okozott neki, s ha ott sűgött a Léda-szerelem kezdetén, működjön közre megint a végén? Önkéntes magánnyomozót ültet a kórházi ágyhoz, s mint a Schwartzner ideg- és elmegyógyintézet betege küldi a Tátrába jelentéseit, tanácsait. „Büszkeség erős, de mondhatom, itt nehéz lesz a szakítás. Nehéz lesz és fájdalmas. S mindketten gyöngék és nem őszinték. [...] Mindketten ugyanazt akarják, ezt látom. Vajh sikerülne. Azt hiszem erősebb lényeknek való ez, nem olyanoknak, mint ő és maga. [...] Tapogatózik, mit szólok ahhoz, hogy vége mindennek. Később helyeseltém. Megbízást emlegetett, mire előadtam, hogy maga sincs jobban, mint én, és sok kímélet kell. Erre kijött a nagy szerelem: folyton magával foglalkozott... Mit értek én ehhez a furcsa, rafinált, cseleklél dolgozó élethez? [...] azt mondják, felbéreltek szerepemre, oly kitűnően szidom és védem, leleplezem és oszlopot állítok, hízelgek az örökkévalósággal, tompítok szenvedélyek fősorolásával, s végül kimutatom, hogy a gyümölcs rothadt. Nem jó tovább enni belőle. Utalok önérzetre, verseire s arra, hogy mindenki élje a maga életét. [...] De különben addig szerettem, míg költő volt, s kedves, szerény és okos. Üzletileg idegen volt, érzésben most tudom meg a valót. Így lesz méltó Hatvanyhoz és Füst Milánhoz. Itt rendben van az ügy, mondhatom. Most magának kell majd – hetek múltán – kirukkolni a valóval. Ne dolgozzék az irodalomtörténetre, ne nézzen George Sand és Musset felé, se ne kacsintson a dekadensekre. Póz nélkül, Ady mester, mert különben rövidet húz. Én látom. Elszánt asszony ez, s fütyül a Hatvanyakra. Legyen határozott, nyílt, egyenes, őszinte, mert a tökénel fogják meg, s az fáj. Nagy slamasz, s itt nem hisznek már magában, hiába erősítenek egyet-mást. Ajánlottam egy tervet: nem fogadta el. Mindent ajánlottam, semmi se kell. Vagy hazatérés vezekléssel, vagy nyilatkozás. Vagy harmadik, amit én se tudok, de amit maga tervez. Kivárni? Ez se utolsó, én is megszöktem. De maga? Aki nagy költő lesz?”

Szimatol, puhatolózik, jelent, tanácsokat ad Szüts Dezső, mintha még mindig ő lenne az okosabb, gyakorlatiasabb, a fellebbezhetetlen. Ady nem válaszolt, vagy elégettette a leveleit. Bölöni megőrizte: „Te tudod, hogy Adélt nagyon szerettem, de félnem kellett egy katasztrófától, ha nem próbálok egy kicsit távozni és megnyugodni. Most írd meg: írjak-e én Adélnak? [...] Az az őrült Szüts is – sejtem – csak bánatot és dühöket szerzett annak a szegény beteg asszonynak. Te tudsz mindent, és látsz. Írj mindenről, s adj tanácsot. Ha úgy látod, hogy Adél leszámolt mindennel, írd meg ezt is. És Dodó ott van-e? Leveletem pedig tépd el.”

A szökés nem oldja meg a válságot, de az egyik legnagyobb Ady-vers, *A foltámadás szomorúsága*, ott születik a Csorba-tónál. Az élet majd épp olyan hányatot-

tan folyik tovább, ahogy a mű előtt, mégis a költeményben fölépül a szakítás utáni létezés egyik lehetséges modellje. Egyetlen hatalmas látomásba zsúfol minden addigi kétséget, szabadulni vágyást, s szembesül jövője magányával, miközben esztétikai bravúrt képez egy klinikai esetből és evangéliumi eseményből. „Kelj föl és légy szabad” – szólott magához „Tán Budapesten, talán máshol”, most éppen a Magas-Tátrában. A vers azt a pillanatot bontja ki, hosszabbítja meg, amikor azon lepődik meg, hogy miért került ő oda éppen akkor, s hogy ő van-e ott egyáltalán? A környezet hatalmasan megnyilvánuló jelenléte megszüntet minden előbbi, emléktelenségbe ragadja, elválasztja önmagától is a látvány, s akkora hiányt érez át az ember, mintha egyszerre élné meg a halálát és föltámadását. A krisztusi szenvedéstörténet hasonlatába helyezi föleszmélését. Már nem is a Tátra, a Golgota füstöl a viharban, mikor kilép a múltja mély Sárkány-sírájából. „Föltámadtam tétován... / S mint akinek kevés a vére / Elindultam új apostolok keresésére.”

*Vihar s üvöltő Tátra-erdők
Voltak az én Tamásaim,
Kik sebeimnek nyílásain
Ujjaikat mártván benyultak.
Ködök szállottak
S ködökön át
Megromlottan és feledőn
Hagytam el a Multat.*

A megszemélyesített erdőt természetes költői képnek tarthatnám, ha nem lenne része a versen végigvonuló furcsa látomásnak. A veronál okozta háromnapos kóma még akkor nem következett be, azért inkább az alkoholos tudatzavar motívumait vélem fölfedezni. Majd a fák és virágok nővé válnak, s fölkeresik ismeretlen ismerősök formájában. Irracionális elmeállapottal magyarázható a képek, hangok és asszociációk különössége, amikor a tudatalatti és tudatfölötti között elveszik az összekötő személyiség. Valaki más érzékeli a világot helyette, valaki más halad biztosan végig egy normális logika vonalán.

*És megint szólék: én nem tudom,
Ki vagyok, élttem-e, élek?
Valakinek neve vagyok
Vagy örököse egy halott
Szomorú nevének?*

A múltnélküliségben mégis a múlt következménye ez az állapot. Megérkezik a reggel, a posta az „emlékek tarlójáról”, fájnak, förtelmesen égnek a sebei, de nem érti, mitől? A fenyvesek zsoldtárai elfelejtett zsoldtárait idézik. Addig terjed az emlékezés, hogy rádöbbenjen, nem az, aki volt, kiüresedett, „S a régi harcok / Nagy legendája elmosódott / Vén arcomon, vén fejemen. / Olyan vagyok, mint

rosszul kezdett / És meg sem kezdett szerelem.” Fölismerhetetlen marad a tagolatlan térben és időben, idegen magának is. „Úgy érzem, hogy hátam mögött / Áll egy idegen, másik ember, / Hozzá beszélnek.” Mintha öntudatlan cselekedne, valaki fogja, vigyázza, mint „alvajárót a tetőn”. A hangja idegen, távoli, „Valami hóban elakadt, / Valami messze hómezőn / Az én régi valóm”. Tenger képzetét kelti a fenyves erdő, emlékezni próbál dacosan, de amit bizonyosnak képzél, egyszerre érvénytelenné foszlik, „...tengerek, városok, / Asszonyok, vágyak föllebegnek / S rajtuk Páris a korona. / Ragyogóbbak, szebbek, / Mint a legforróbb látomások.” De mi köze hozzájuk, ha „ezt mind mások ölelték és csodálták?”

*Ób, jaj annak, aki feltámad
S nem érzi önnön-életét,
Beszédje kongó báb-beszéd
S báb-színpad bábja őmaga,
Kérdés, kísértés és titok.
Én azt várom: valaki majd
Hívni fog.
S édes, meleg szájjal
Sugja meg majd, hogy ki vagyok.*

Hiába keres mindent a csillogó, tiszta, vad Csorba-tó tükrében, ami rávall, a századok ősi örökségét, az életét, „a sírtárhoz dalokat”, a „megismertető” valót, végképp bebizonyosodik, a föltámadás, mint önmaga túlélése, rettenetes egyedülvalóságot szabadít rá.

*És megáll az Élet
És tudom, hogy most már semmi sincs,
Senkisem él
És semmisem igaz.
Keshedt, vén arc vigyorog a tóból
És nem tudom: ki az?
Föltámadtam, jaj, föltámadtam.*

A víztükörbe néző ember azt a döbbenetet élte át mégis, amelyben az igazi arcával találkozott, ő volt az, még ha nem is akarta fölismerni. A táj megint a Tátra és Csorba-tó, s a maga által teremtett felső világból, a szimbólumok csillagrendszeréből visszazuhant a földre. Erre a létre azonban már a valóságos fizikai, biológiai, pszichológiai törvények érvényesek. Megöregszik, elmúlik, senkivé válik, mielőtt semmi lenne. Bármilyen hatások érik ezután, s akárhány változatban felel azokra, minden műve mögött a tavi látomás szellemalakja kísért, mint az utolsó fényképéből, s ijeszt, mert arca egyre idegenebb és fájdalmasabb lesz. S talán emberibb, megszerethetőbb, mint az a szerelmi s boros mámorokból teremtett másik, ahol ettől a pillanattól kezdve győztes sosem lehet. Búcsúzzon hát!

S búcsúzik szépen Lédától, ahogy az *Áldásadás a vonaton* elkántált soraiból kitetszik. „Áldva csendben, békén, / Emlékekkel és csókkal / Akarlak elhagyni. / Meleg után fagyni, / Egyedül maradni, / Egyedül érezni, / Egyedül meghalni.” S szakít kegyetlen göggel az *Elbocsátó, szép üzenetben* olyan bravúrosan, hogy a mesteri munka gyönyöre magával sodor, már alig veszem észre az asszony érzelmeinek kéjgyilkosát s a tettes erkölcsi megsemmisülését. Minden erejét befogva, libidós nagyfeszültséggel, egy szuszra süvíti összeszorított ajkain át a roppant koncentráció siettetett nyelvén a verset, hogy minél előbb a végére járjon annak, amit már ő sem bír elviselni. S mondhassa tovább, a *Valaki útravált belőlünk* ürügyén, asszonyi részünk hiányának szomorúságát.

*Mint elárvult pipere-asztal,
Mint falnak fordított tükör,
Olyan a lelkiünk, kér; marasztal
Valakit, ki már nincs veliünk,
Ki után ájult búval néziünk.
Egy régi, kényes, édes dámát,
Kegyetlen szépet siratunk,
Bennünk sarjadtat: asszony-résziünk.
Valakit, kiért hiúk voltunk,
Apródok s cifra dalmokok
S kit udvarunkban udvaroltunk.*

Az „És most sírva megözvegyültünk” gyászában újra kezdődik mégis a *Nő-kergető, fényes hazugság* valami „Könnyes és riadt horkanással”. S folytatódik az „Úgy szeretlek és úgy akarlak, / Mint túlzottan kinőtt, nagy karmak, / Kívánják tépni a zsákmányt”. Ismeretlen Adát, Mylittát, Nyanyucit, Aranyt, Zsukát kért, hogy „Enyémtelenül enyém lenne”. S ki tudja, kicsodák jártak még ágyában és borpecsés asztalánál, az ősidők óta ismerős Csinszka előtt.

(Folytatjuk)